

Lager onderwijs in Ouder-Amstel: 1856/58-1913.¹

Op de website van Oud-Duivendrecht vinden we wel veel artikelen enz. over de periode na 1913 doch nauwelijks over wat er zich in het lager onderwijs in onze gemeente afspeelde voor deze tijd, behoudens over meester Angenmeer.

De plattelandsgemeente – met als rijk boerencentrum Ouderkerk - diende als hoofd der openbare, lagere scholen vanaf 1857 jaarverslagen over de toestand van dit onderwijs op te stellen: deze verslagen zijn gelukkig in het gemeentearchief, aanwezig in het Stadsarchief Amsterdam, in te zien, en geven een fascinerend beeld van het klassikaal-frontaal lager onderwijs in een plattelandsgemeente (ong. 3000 inwoners) onder de rook van Amsterdam. In dit artikel vat ik de relevante gegevens samen. Tot 1857 werd er slechts rekenen, taal, schrijven en godsdienst verzorgd; de wet van 1856 breidde de vakken uit met aardrijkskunde, geschiedenis en biologie. De wet van 1878 met de vakken tekenen en gymnastiek.

- De Rijke Waver: de kleinste school (onder 50 leerlingen).

De gemeente telde drie dorpskernen: de (Rijke) Waver was het kleinste dorp, met eveneens een kleine school, geleid door een meester. Deze school was niet-openbaar: de gemeente hield er wel toezicht op, maar het is onduidelijk wie deze school bestuurde: was het van een particulier(e stichting), en/of was het christelijk: zonder subsidie? In 1890 wordt de gesubsidieerde bijzondere school in de Waver opgeheven wegens vertrek van de hoofdonderwijzer H. van Deukeren – niet na een vergelijkend rijksexamen - door de gemeente benoemd volgens de rijksrichtlijnen -en bij gemeentelijk besluit openbaar gemaakt. GS NH dwingt dan de gemeente tot de bouw van een nieuw schoolgebouw welke voldoet aan de bouwvoorschriften voor het openbaar lager onderwijs. De gemeente besluit dan wegens de bouwvallige staat van het oude gebouw-met-schoolhoofdwoning, op een andere plaats een nieuw gebouw te doen bouwen, en daarvoor van de Commissie van Beheer over de “algemeene armengoederen” 4 are grond voor fl. 1000,- (€ 12020,20) te kopen.

De kwaliteit van het personeel evenals het slechte gebouw was een zorg voor de gemeente. In 1861 wordt het ‘schoolhuis door ouderdom vervallen zijnde’ door het Rooms-katholiek Armbestuur vervangen door een geheel nieuw gebouw. Dit geschiedt na ong. 30 jaar wederom in 1891-2, waarbij de krakkemikkige onderwijzerswoning losgemaakt wordt van het nieuwe schoolgebouw. Deze woning wordt daarom in 1896 door het hoofd M. G. van Gelder verlaten; de gemeente besluit in dat jaar tot bouw van een nieuwe woning voor het hoofd – deze woning komt in 1897 gereed, wat een eerste steen bevestigde: deze woning, hoewel geen onderwijzerswoning meer, bestaat nog steeds.

In 1896 krijgt het hoofd Van Gelder oneervol ontslag “aangezien de vele schulden, de verspreide geruchten omtrent een onzedelijk leven hiertoe noodzaakten”, maar GS verzet zich hiertegen en maakt er eervol ontslag van “op grond van de wet”.

---

¹ Dit artikel is – naast o.a. de website van Stichting Oud-Duivendrecht - gebaseerd op de onderwijsverslagen van de gemeente Ouder-Amstel over de periode 1858-1913, aanwezig in het Gemeente-archief Amsterdam, 5500 Secr. Ouder-Amstel 815. De Euro-waarde (2016) is berekend m.b.v. valuta-omrekening IISG.

In 1891 steeg het kindertal van 28 naar 40 kinderen. Het nieuwe hoofd geeft ook avondonderwijs, dan aan 15 jongens. In 1883 geeft de gemeente aan alle scholen geld om de Wereldtentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, als schoolexcursie, te bezoeken.

De kinderen kwamen ook van naburige gemeenten (h. l. Abcoude-Proostdij): deze betaalden aan Ouder-Amstel daarvoor een vergoeding, maar deze regeling wordt in 1897 door Ouder-Amstel opgezegd omdat het eigen leerlingental zodanig stijgt dat er geen ruimte meer is voor die uit Weesperkarspel (school te Duivendrecht), Abcoude-Proostdij (Waver) en Nieuwer-Amstel (Ouderkerk). De ouders betaalden schoolgeld naar vermogen, wat volgens de Gemeente de onderwijzers aanzet tot het geven van goed onderwijs, omdat deze som een groot deel van hun salaris betreft (de rest werd door de Gemeente opgebracht, behalve voor onderwijzers met een hoofdacte, waaraan het Rijk een vergoeding aan de gemeente verstrekke). Het aantal kinderen bedraagt over deze gehele periode nooit meer dan 50 kinderen in totaal. Zij zaten in een ruimte en hadden klassikaal onderwijs per leeftijdsgroepje. Na 1900 blijkt de onderwijskwaliteit in de Waver verbeterd te zijn, vermoedelijk door de beter opgeleide en betaalde onderwijzers, in een beter schoolgebouw.

Na de onderwijspacificatie (1917-21) wordt deze school weer bijzonder nl. gereformeerd; omstreeks 1985 moet deze school – dan in een jaren '60 gebouw - wegens dalend kindertal zijn opgeheven.

- Openbare lagere school te Ouderkerk.

Het hoofd van deze school – de oogappel van het gemeentebestuur – was Dirk van der Hoeven, die in 1897 na ruim 40 dienstjaren vertrekt – in 1880 had hij het hoogste onderwijssalaris in de gemeente nl. fl. 1200,- per jaar (€ 12838,67) - met een pensioen van fl. 200 (€ 2739, 67) “gedurende de rest van zijn leven uit de gemeentekas”. Naast zijn gewone werk en zijn taak van laatste voorzanger bij de NH-gemeente (de meeste onderwijzers uit de 19de eeuw waren in een oude Nederlandse traditie, stammende uit de tijd van de Republiek, NH) – in een heel oude traditie van schoolmeesters die hun matige salaris o.a. hiermee aanvulden -, had hij een bijzondere schooltje: de Fransche school/avondschoon geheten, te vergelijken met de huidige vmbo-t/ulo/handelsschool met als vakken de toenmalige internationale taal Frans, boekhouden en handelsrekenen, voor een klein aantal avondleerlingen: in 1886 6 jongens en 3 meisjes. Voor meisjes (in 1886 35) was er na schooltijd nuttig handwerkclasses in de ‘naaischool’, vanaf 1886 geleid door mej. M.L. Wiering die na 25 jaar diensttijd in 1906 een gemeentepensioen ontvangt van fl. 100,- per jaar (€ 1202,61). Door het pensioen van Van der Hoeven stopt dit avondonderwijs in 1896. Aanvankelijk zaten alle kinderen per leeftijdsgroep (=klasse) in een grote ruimte, met 1 of meer meesters; gaandeweg werden er tussenschotten/-muren gerealiseerd: in Ouderkerk in 1879 “...wens tot “middenschot” plaatsing ten einde het gedruisch der kinderen in het groote lokaal te verminderen en tevens den onderwijzer het spreken gemakkelijk te maken.” Ook werd er aan de jongere kinderen vanaf ong. 1880 door vrouwelijke (ongetrouwde) onderwijzeressen les gegeven: de huidige vervrouwelijking begon vanaf die periode, maar was nog ver weg. De eerste onderwijzeres was juffrouw V. Borst. Daarnaast had alleen Ouderkerk goed opgeleide, andere (hulp-)onderwijzers: een daarvan was P. A. Wester die tot 1905 ook “briefgaarder” van/in de gemeente was, en in 1906 een huldeblijk van de gemeente ontvangt wegens 40 jaar diensttijd, en na 42 jaar met pensioen gaat.

Deze school krijgt in november 1877 te maken met concurrentie van een – niet door de gemeente gesubsidieerde - christelijk-nationale school te Nieuwer-Amstel (net over de huidige brug bij

Ouderkerk): men verwacht in 1878 dat ong. 50 kinderen de openbare (in 1857 van algemeen-christelijke naar neutrale) school zullen verlaten: in 1879 verlaten 60 kinderen de openbare school.

De aanvankelijke nieuwbouw wordt pas in 1908 gerealiseerd, waarin eindelijk ook gym gegeven wordt. De religieus-ideologische schoolstrijd die in 1917 tot subsidiering van het bijzonder onderwijs zou leiden (de pacificatie), is ook voor deze gemeente begonnen. In Ouderkerk kwam er in 1888 buiten het dorp in de Hoep een RK-centrum tot stand, bestaande uit een fraaie RK-Kerk St. Urbanus, de voorbeeldheilige van de Utrechtse ministerialen Van Amstel, een verenigingsgebouw, en een grote, lagere school met ruim 150 leerlingen, waardoor de openbare lagere school 70 leerlingen verloor. De gemeente controleerde de geloofspapieren van de te benoemen RK-onderwijzers – het eerste hoofd was W.J. van Dam - waarbij het een komen en gaan was van het personeel: zouden die hun biezen snel hebben gepakt wegens het zeer matige salaris, het lastige werkklimaat, en het zoeken naar inkomensverbetering? Ook komen er vanaf 1884 geen kinderen meer uit Vinkeveen en Waverveen, omdat die een eigen school krijgen; de gemeente ziet daarom ook af van een nieuw schoolgebouw in Ouderkerk. In 1889 telt deze school 130 leerlingen.

- De openbare lagere school te Duivendrecht vanaf 1857.

In 1877 komt er in het RK “buurtschap” een nieuw schoolgebouw dat voldoet aan de strenge hygiëne-eisen die in die tijd werden ingevoerd: gezonde klasruimtes met grote ramen die voor de luchtverversing open konden gezet, en goedzittende schoolbanken: in 1881 komen er in plaats van de vermoedelijk lange banken voor 10 kinderen gezondheidsbanken van het merk Kuenze, voor 2 kinderen, nieuwe schoorsteenmantels voor nieuwe “kagchels” en een nieuwe speelplaats. In 1887 wordt er een tweede lokaal in orde gebracht, t.b.v. de benoeming van een tweede onderwijzer Douwe Tjalsma. In 1897 wordt er wegens leerlingengroei een 2^e onderwijzer (weer?) benoemd. Er wordt geen onderwijzerswoning aan het schoolgebouw (1 schoollokaal) gebouwd, maar er wordt door de gemeente een woning gekocht, waar Angenmeer in 1879 gratis gaat wonen. Vanaf 1853 tot zijn vertrek per 15-2-1893 is hoofdonderwijzer de Rooms-katholieke B.C.J Angenmeer (1827-1896) die na zijn professionele zelfstudie/training als kwekeling bij dhr. Boot te Amstelveen, zijn latere familie, in 1853 als onderwijzer van de 3^e rang op een jaarsalaris van fl. 190,- (nu € 4.264,60) werd benoemd. In het volgende jaar werd hij na een openbaar examen bij de Provinciale Commissie NH onderwijzer in de 2^e rang (wat hem naast een hoger jaarwedde, het uitzicht bood op een 1^e rang). Deze rangen – de laatste was de 4^e rang dat het lesgeven in rekenen, taal, schrijven en zingen besloeg, waarna, na een vergelijkend rijksexamen, de onderwijzer werd benoemd – werden in 1857 afgeschaft, omdat het lager onderwijs geen beperkt vakkenpakket meer mocht aanbieden. De LO-acte-studie bleef en leverde meer salaris- en werkmogelijkheden op. Angenmeer’s jaarwedde was in 1880 veel lager dan van Van der Hoeven, geen fl. 1200,- per jaar, maar fl. 800,- (€ 8559,19). Zijn dochter Maria zou – zonder de desbetreffende acte - vanaf 1880 tot haar huwelijk in 1900 vakonderwijzeres handwerken op deze school zijn. In 1877 zijn er veel klachten van ouders uit Duivendrecht – waarbij overplaatsing naar Ouderkerk wordt overwogen – maar een ander deel der ouders verzet zich tegen zijn overplaatsing. Er gebeurt niets, “na een strenge waarschuwing” van de gemeente. Misschien heeft hierbij meegespeeld dat Angenmeer een RK was: het gevaar bestond, aldus de pastoor, dat er vanwege de gemeente een Protestant zou worden benoemd. In 1884 wordt een tweede onderwijzer naast het hoofd benoemd, vermoedelijk wegens het groeiend aantal RK-kinderen (passend in de RK-politiek de protestanten getalsmatig te overvleugelen). In 1889 telt deze school ongeveer 60 leerlingen. In 1893 lijkt Angenmeer te zijn uitgeblust “met minder opgewektheid dat

nadeelig uitwerkt op den goeden gang van het onderwijs”, i.t.t. het goede onderwijs dat enthousiast wordt verzorgd in Waver en Ouderkerk. In 1898 sluit de gemeente een contract met de gemeente Weesperkarspel, om een nieuw lokaal te bouwen voor ong. 60 leerlingen waarvan max. 35 uit Weesperkarspel. In 1900 blijkt deze school groter dan in Ouderkerk te zijn: 146 vs. 135 kinderen. In dit jaar fourneert de gemeente fl. 100,- (€ 1331,44) voor schoolbibliotheken. In 1906/07 doet zich een zedenkwesitie voor in deze school: de overblijfkinderen mochten niet binnenblijven tijdens de lange middagpauze. Een meisje – kennelijk wel binnen – werd betast, en dit kwam uit: de onderwijzer A. J. F. Evers wordt oneervol ontslagen, beroofd van zijn lesgeefbevoegdheid en kreeg gevangenisstraf. Hoe het met het meisje afliep, vermeldt het gemeenteverslag 1907 niet.² In 1913 wordt de Joannesschool tegenover de RK-kerk Duivendrecht geopend, waardoor de openbare school zijn bestaansrecht verliest: na 1917 (de pacificatie) gaan veel openbare lagere scholen in bijzondere over, of worden opgeheven: dit moet ook in Duivendrecht gebeurd in/na 1920 (invoering Wet Visser LO). Kinderen uit de Watergraafsmeer gaan les volgen in Duivendrecht, na 1900, vermoedelijk wegens de zuidelijk oprukkende, Amsterdamse bebouwing. De Gemeente Ouder-Amstel krijgt hiervoor een vergoeding van die, nu niet meer bestaande, gemeente.

- Conclusie: lager onderwijs 1857-1913.

Na 1900 gaan veel kinderen naar het voortgezet onderwijs in de stad, wat de demise van het herhalingsonderwijs in de dorpen verklaart. Voor 1800 was het lager onderwijs hoofdelijk en per parochie/dorp/stad geregeld. De nieuwe Bataafse Republiek wilde een nationale regeling die in de 19^e eeuw geleidelijk werd uitgewerkt, met beter opgeleide kinderen en leraren, t.b.v. de werking van een nationale ideologie, krijgsmacht en economie, na 1860. De vraag of deze ideologie nationaal en/of religieus moest worden ingevuld en door welke instantie, beheerste het debat: na 1920 kreeg, ook in de gemeente Ouder-Amstel het bijzonder onderwijs de overhand: vele nieuwe schoolgebouwen werden hiertoe opgericht vanaf 1870: het enige complex dat hiervan bestaat, is de gesloten gereformeerde school (Nieuwer-Amstel); alle andere gebouwen bestaan niet meer. Het onderwijs in de Waver is vermoedelijk na 1985 gestopt; in Ouderkerk zijn er 2 bloeiende scholen. In Duivendrecht kwam er RK onderwijs (de Bekemaschool) en Gereformeerd onderwijs (de Regenboog, nu opgeheven/gefuseerd) dat een fraai schoolgebouw in 1921 kreeg dat tot 1977 fungeerde. Na 1920 verdwijnt het openbaar onderwijs, om in de jaren 1970 heropgerichte te worden (de huidige Grote Beer). We moeten hulde brengen aan onderwijzers zoals Van der Hoeven, Wester en Angenmeer voor hun onaflatende inzet voor goed onderwijs in de plattelandsgemeente, welke na 1900 langzamerhand tot stedelijk voorgebied veranderde.

Drs. J.J. Blokdijk.

Voor commentaar: j. blokdijk1@upcmail.nl.

Het vonnis is onder zijn naam te vinden in: Noord-Hollands Archief: databases (rechtbank Haarlem: rol (1907).

